

KAVÂİD İLMİ VE İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM'IN KAVÂİD İLMİNE ETKİSİ*

ADNAN ALGÜL

DR., GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ İLAHIYAT FAKÜLTESİ.
adnanalgul47@hotmail.com

Öz

Küllî kaideler, adeta fıkıhın özü ve meyvesi olması hasebiyle İslam hukukunda önemli bir yeri haizdir. Küllî kaidelerin değeri dayandıkları Kitap ve Sünnet gibi şer'î kaynaklardan ileri gelmektedir. Peygamber Efendimiz ve sahabe-i kiram tarafından temelleri atılan küllî kaideler tabiin ve tebe-i tabiin döneminde tedvin edilmeye başlanmıştır. İzzüddin b. Abdüsselâm ve Karâfî'nin katkılarıyla olgunlaşan ve IX ve X. asırda zirveye çıkan küllî kaideler hiçbir fakihin kendisinden müstağni olamayacağı bir değer halini almıştır. Küllî kaideler, fikhî meseleleri ihata ve tanzim etme, ilmi meleke kazanma, öğrenme ve öğretmede büyük bir rol oynamaktadır. Bundan dolayıdır ki fakihler küllî kaideleri övmüş, onların öğrenilmesi ve öğretilmesi hususuna son derece önem vermişlerdir. Bu çalışmamızda, küllî kaidelerin İslam hukukundaki yeri ve önemi, hücciyeti, özellikleri, tarihçesi, kaynakları, bu alanda yazılmış bazı önemli eserler, İzzüddin b. Abdüsselâm'ın kavaid ilmindeki yeri ve sonrakilere etkisi, küllî kaidelerle temellendirdiği bazı fikhî meseleler ele alınmış ve makalenin sınırlılığı da göz önünde bulundurularak fazla detaydan kaçınılmıştır. Sonuç kısmında ise çalışma neticesinde elde edilen bulgular ve hâsil olan kanaatler zikredilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İzzüddin b. Abdüsselâm, Fıkıh, Usûl, Kavâid İlmî.

* Bu makale, tarafımızdan hazırlanan doktora tezinden faydalanılarak yazılmıştır.

THE SCIENCE OF KAVAIID AND IZZUDDIN B. ABDUSSELAM'S PLACE AND EFFECT INTO THIS SCIENCE

Abstract

Total rules have important place in the Islamic law. Values of total rules come from their reference resources like Quran and Sunnah. Total rules, established by Prophet Muhammad and his followers, are categorised by late followers of Prophet Muhammad. Total rules are matured by İzzüddin b. Abdüsselâm and Karâfi's studies at IX.-X. centuries, and now today any of fiqh scholars cannot disregard them. Total rules play an important role in arranging fiqh topics, acquiring scientific knowledge on fiqh and education of fiqh. For that reason, scientists of fiqh appreciate total rules and draw attention to them. In this study, topics are importance, sources, features and history of total rules in the Islamic law, İzzüddin b. Abdüsselâm's place in that discipline. Within limitation of this article, it is not possible to give extensive details. In the conclusion section, findings and remarks of the article are presented.

Keywords: Izzuddin b. Abdusselam, Fiqh, Methodology, The Science of Kavaid.

Giriş

Temeli Kuran ve Sünnetle atılan daha sonra sahabe, tabiin bilginleriyle filizlenen ve en son müçtehit imamlar ve onların yetiştirdiği fakihlerle tekâmül eden fikhî/küllî kaideler İslam hukukunda önemli bir yeri haizdir. Zira küllî kaideler, fikhî öğrenme, İslam şeriatının amaç ve hedeflerini idrak etme ve ilmî meleke kazanmaya yardımcı olur. Küllî kaideler, fakih, kadı ve müftülere cüzi hükümleri araştırma ve bulmada, o hükümleri bir başlık altında cemetmede, dolayısıyla benzeşen hükümlerde tenakuzdan kurtulmada büyük kolaylıklar sağlar. Ayrıca onlara maslahat ve mefsetleri karşılaştırma kudretini kazandırır. Kısaca onlar, küllî kaideleri öğrenerek bu kaidelerin şemsiyesi altında toplanan değişik fikhî meseleleri ihata etme ve karşılaştıkları problemleri hataya ve tenakuza düşmeden çözüme olanağına sahip olurlar. Böylesi büyük bir öneme sahip küllî kaideler doğal olarak âlimlerin ilgisine mazhar olmuştur. Onlar bu alanda yüzlerce eser telif ederek bize zengin ve büyük bir kültürel miras bırakmışlardır.

Her ne kadar küllî kaidelerin tedvin işine Hanefi bilginleri öncülük etmişse de daha sonra diğer mezheplere mensup bilginler de bu ilme önemli katkılarda bulunmuşlardır. Büyük Şafiî fakih İzzüddin b. Abdüsselâm küllî/fikhî kaidelerin olgunlaşmasına öncülük ederek adeta bu ilmi yeniden canlandırmıştır. O, gerek yazdığı eserler ve gerek yetiştirdiği öğrencileri ile bu ilmin altın çağını yaşamasını sağlamıştır. Sadece “Kavaidu'l-Ahkâm Fî Masalihi'l-Enâm” adlı eserinde iki yüz yetmiş kaide bulunmaktadır. Bu kaidelerin büyük bir kısmı kendisine aittir. Bu ilme katkı yapan bir diğer bil-

gin de İzzüddîn b. Abdüsselâm'dan uzun süre ders almış ve etkisinin bariz bir şekilde görüldüğü büyük Maliki fakih Karafî'dir. Karafî'nin yazdığı "el-Furûk" adlı eser bu alanda yazılmış önemli bir eserdir.

Küllî kaidelerle ilgili çok sayıda eser yazılmıştır. Bazı eserlerde bütün mezheplerin ittifak ettiği kaideler bir araya getirilirken, bazılarında sadece bir mezhebin itimat ettiği kaideler yazılmıştır. Bazı müellifler kaideleri alfabetik sıraya göre yazarken bazıları da fıkıh kitaplarındaki konuların tertibine riayet ederek kaleme almıştır. Daha farklı şekillerde tedvin edilen eserler de mevcuttur.

Makalemizde küllî kaidelerin İslam hukukundaki yeri, küllî kaidelerin özellikleri, tarihçesi, kaynakları, bu alanda yazılmış bazı eserler, İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın kavaid ilmindeki yeri, etkisi ve fikhî meseleleri küllî kaidelerle temellendirmesi konu edilecektir.

KÜLLÎ KAİDELER

1. Küllî Kaidenin Tanımı ve İslam Hukukundaki Yeri

1.1. Küllî kaide'nin Tanımı ve Benzer Kavramlar ile Karşılaştırılması

Sözlükte "oturmak" manasındaki ku'ûd mastarından türeyen kâide (çoğulu kavâid) "binanın üzerine dayandığı temel, hissî veya manevî bir şeyin aslı, esası"¹ anlamına gelir. Istılahta ise çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî (v. 770/1368) kaideyi "zabıt" manasında kabul edip, "bütün cüzlerini içine alan küllî bir emirdir"² şeklinde tarif eder. Cürçânî (v. 816/1413) ise, "Cüziyyatın tamamını içine alan küllî bir hükümdür"³ der. et-Tehânevî (v. 1158 h.), fakih ve usulcülerden naklen kaideyi şöyle tarif ediyor: "Kendisinden cüziyyatın ahkâmının elde edilmesinde, onların hepsini içine alan küllî bir emirdir."⁴ Mustafa ez-Zerkâ ise kaideyi önceki tariflerden de yararlanarak, "kapsamına giren olaylar hakkında genel ve teşriî hükümler ihtiva eden, düsturî ve kısa cümlelerle ifade edilen küllî ve fikhî esaslardır"⁵ şeklinde daha kapsayıcı bir şekilde tarif etmektedir. Örneğin "Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir";

¹ Ebûl-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Daru Sadır, Beyrut, h.1414, III, s. 361.

² Ahmed b. Muhammed El-Feyyûmî, *el-Misbahu'l-Münîr Fi Ğaribiş-Şerhi'l-Kebir*, I-II, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1977, II, s. 510.

³ Ali b. Muhammed El-Cürçânî, *et-Tarifât*, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h., s.219.

⁴ Muhammed Ali Tehânevî, *Keşşafu Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-ulûm*, I-II, (thk. Ali Dahruc), Mektebetü Lübnan Naşirun, Beyrut, 1996, II, s. 1295.

⁵ Mustafa Ahmed Ez-Zerkâ, *Şerhu'l-Kavaidi'l-Fıkhîyye*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 2007, s. 33, 34.

“Şek ile yakın zâil olmaz”; “Berâet-i zimmet asıldır”, “Zaruretler memnû olan şeyleri mubah kılar” kaideleri böyledir.⁶

1.1.1. Kaide ve Zabıt

İmam Nevevî (631-676 h.) ve el-Feyyûmî (ö. 770 h.) gibi bazı âlimler kaide ile zabıtın eşanlamı olduğu görüşündedirler.⁷ Subkî (ö. 771 h.) ve İbn Nüceym (926-970 h.) gibi pek çok âlime göre ikisi birbirinden farklıdır. Onlara göre kaide, fıkın çeşitli bablarındaki fûru meseleleri bir araya toplar. Zabıt ise fıkın bir babındaki fûru meselelerini bir araya getirir.⁸ Örneğin külli kaidelerin birincisi olan “Bir işten maksad ne ise hüküm ona göredir” kaide-i külliyesi, ibadet, cinayet ve akitler gibi fıkın bütün bablarına tatbik edilebilir. Fakat “kadının kocasının izni olmaksızın nafîle oruç tutması caiz olmaz”⁹ hükmü bir zabıttır ve sadece bir mesele için geçerlidir.¹⁰ İkisi arasında şöyle bir fark olduğu da söylenmiştir: Kaide de, kitap, sünnet, icma, kıyas ve benzeri şeri delillerden birine dayanma zorunluluğu olmasına karşın zabıt ise, böyle bir delili bulunmayan fikhî kuraldan ibarettir.¹¹

1.1.2. Kaide ve Nazariye

İzzüddîn b. Abdüsselâm, nazariyeyi “kişiyi araştırma sonucunda marifet, itikad ve zanna ulaştırın bir fikirdir”¹² şeklinde tarif eder. Fıkın fûru meselelerini araştırma sonucunda varılan fikre de nazariye denilmiştir.¹³ Mülkiyet nazariyesi, isbat nazariyesi,¹⁴ akitler, ehliyet ve kısımları, butlan ve fesat nazariyesi örnek olarak zikredilebilir. Bunların rükünleri, şartları ve ilgili diğer hükümleri “nazariye” tabiri ile ifade edilir. Nazariye kaideden daha geneldir. Zira nazariye birden fazla kaideyi ihtiva edebilir. Örneğin “ukudda itibar mekasid ve meaniyedir” kaide-i külliyesi akit nazariyesine ait sadece bir kaidedir. Nazariye bir takım rükün ve şartları havi iken fikhî

⁶ Mecelle, md. 2, 4, 8, 22.

⁷ Ebü Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Usûl ve'd-Davâbit*, (thk. Muhammed Hasan Hito), Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1406 h., s. 21, 22; Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn*, II, 1295.

⁸ Ebü Nasr Tâcuddîn, Abdülvehhab b. Ali es-Subkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, I-II, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, I, s. 11; Zeynü'l-Abidin İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1980, s. 166.

⁹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, s. 173.

¹⁰ Mustafa Baktır, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, Erzurum, 1988, s. 10.

¹¹ Muhammed El-Ensârî, *el-Kavaidü'l-Fikhiyye, Min Hilâli Kitabi Kavâidi'l-Ahkâm Fi Mesâlihi'l-Enâm*, Daru's-Selâm, Kahire, 2012, s. 112.

¹² İzzüddîn b. Abdüsselâm, Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebu'l Kasım b. Hasan b. Muhammed b. Mühezzeb *Şeceretü'l-Me'arif Şeceretü'l-Ma'ârifî ve'l-Ahvâl ve Sâlihu'l-Akvâli ve'l-Amâl*, (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ), Daru'l-Fikr, Dimaşk, 1998, s. 50.

¹³ Ensârî, *el-Kavaidü'l-Fikhiyye*, s. 117.

¹⁴ İsbat nazariyesi zımında birkaç konu barındırmaktadır; şahitlik, yazı, ikrar, karine ve yemin gibi.

kaide böyle değildir. Ayrıca kaide, şeri kaynaklara dayanan bir hüküm iken nazariye İslam fikhını, metodunu ve kitapları araştırma ve inceleme sonucunda elde edilen bir fikir ve teoridir.¹⁵ Ayrıca nazariye zatında bir fikhî hüküm tazammum etmezken küllî kaide tazammum etmektedir.

1.1.3. el-Eşbâh ve'n-Nezâir

“Eşbâh” kelimesi, eş-şebih veya eş-şebih kelimelerin çoğulu olup misil ve benzer anlamındadır.¹⁶ “Nezâir ise, nazira'nın çoğuludur. Şekil, ahlak, fiil ve sözde benzemek anlamına gelir.¹⁷ Dilciler bu iki kelime arasında önemli bir anlam farkı olmadığı görüşündedirler. Örneğin Hamevî bu iki kelimenin aynı anlama geldiğini söyler ve onları şu şekilde tarif eder: “hükümde farklı olmakla birlikte, çok dikkatli bir bakışla ancak fakihlerin anlayabileceği gizli bazı sebeplerden dolayı, birbirine benzetilen meselelerdir”¹⁸ Suyûtî ise bu iki kelime arasında mana farkının olduğunu iddia eder. Ona göre aralarında birçok benzerlik bulunan şeyler eşbâh ile; sadece bir veya birkaç yönden benzeyen şeyler ise nezâir ile ifade edilir. Ayrıca Suyûtî eşbâh ve nezâiri “fikhın hakikatine, esasına, kaynaklarına ve esrarına mutali olmayı sağlayan önemli bir ilim” diye tanımlar. Ona göre yeni karşılaşılan veya zaman içinde ortaya çıkacak olan problemlerin halledilmesi de bu ilim sayesinde gerçekleşecektir.¹⁹

el-Eşbâh tabirine ilk defa Hz. Ömer'in (r.a.) Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye yazdığı mektupta rastlandığı görülmektedir. Hz. Ömer (r.a.) söz konusu mektubunda şöyle der: “...Kitab ve Sünnette hükmünü bulamadığın ve kesin olarak vicdanî bir kanaate varamadığın davalarda iyice düşün. Emsal ve eşbâhı araştır ve benzerlikler bulmaya çalış. Sonra (hükme tesiri olan) benzerlikleri bulunca bunlar hakkında kıyası uygula. Bulduğun kıyasî sonuçlar içinde Allah katında en sevimli olan (İslâmî prensipler ile en çok bağdaşan) ve senin vicdanî kanaatine göre hakkaniyete en yakın olan hükmü ver...”²⁰

Belli bir asırdan sonra el-eşbâh ve'n-nezâir kavramının küllî kaide karşılığı olarak kullanmaya başlandığı görülmektedir.²¹ Her ne kadar eşbâh ve nezâir kavaid ilmiyle yakın ilişkili olsa da ondan daha kapsamlı olduğu in-

¹⁵ Baktır, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 11; Ensârî, *el-Kavaidü'l-Fikhiyye*, s. 117, 118.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIII, s. 503.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, s. 219.

¹⁸ Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Gamzu Uyûni'l-Basâir*, İstanbul, 1290, I, s. 18; Baktır, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 12.

¹⁹ Baktır, “Eşbâh ve Nezâir”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, s. 456, 457.

²⁰ Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Muhammed b. Osman, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Mektebetü Mustafa el-Bâz, I-II, Riyad, 1997, I, s. 8.

²¹ Bkz. Baktır, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 11; “Eşbâh ve Nezâir”, *DİA*, XI, s. 456, 457.

kar edilemeyen bir gerçektir. Nitekim Suyûtî'nin yukarıda verilen tarifinde bu husus açıkça görülmektedir.

1.1.4. Kaide ve Prensip

Prensip ile kaide şu hususlarda birbirinden ayrılır: Prensip şümulüne giren her meselede doğru yolu gösterir. Kaide ise mevzuundan başka bir hadisede değersizdir. Hâkimi tartışmalı meselede uygun hüküm aramadan müstağni bırakamaz. Prensipleri herkes kolay kolay bulamaz. Fakat bulunup ifade edilen bir prensibin ispatını sağlıklı muhakeme yapan, vicdanı kararmamış ve hüküm vereceği işte şahsi menfaat beklentisi olmayan herkes takdir eder.²²

1.1.5. Külli Kaide ve Usûlu fıkıh Kaideleri

Külli kaidenin tanımı daha önce verilmişti. Sabunî, usûl kaidelerini şöyle tanımlar: “Hükümleri asıllarından istinbat için konulan ve hakkında nass bulunmayan yeni meselelere hüküm koymaya yarayan vecizelerdir”²³

Külli kaideler usûl kaidelerinden farklıdır. Bu farkı beyan edenlerin başında İzzüddin b. Abdüsselâm'ın öğrencisi Karâfî (v. 684/1285) gelmektedir. O, el-Furûk adlı eserinde şunları kaydediyor: “İslam hukuku usûl ve fûrû diye ikiye ayrılır. Usûl de “Usûlü Fıkıh” ve “Külli Kaideler” olmak üzere ikiye ayrılır:

a) Usûlü Fıkıh: Arapça lafızlardan neşet eden ve hükümlere delalet eden kaidelerdir. Ayrıca nesh ve tercih, emrin vücub ifade etmesi, nehyin tahrir ifade etmesi, hass ve amm lafızlar gibi konulardır.

b) Fıkhî Küllî Kaideler: Bunların sayıları oldukça fazla, değerleri yüksek, şeriatin esrarını ve hikmetlerini kapsayıcı esaslardır. Her kaidenin tah-tında pek çok fûru mevcuttur.²⁴ Bu açıklamalardan her birinin kendine özgü ve onu diğerinden ayıran bir görevi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ikisi de fûru'un ve fıkhî meselelerin esas ve aslı olması hususunda müşterektir. Bundan dolayıdır ki Karâfî onları fûrû'u zabteden asıllar olarak nitelendir-miştir. Usûl kaidelerinin alanı geniş olup usûl ilminin tüm konularının oluştuğu üç alanı kapsamaktadır. Bu alanlar; edille-i şeriyye, ahkâm-ı şeriy-

²² Mustafa Reşid Belgesay, *Kuran Hükümleri ve Modern Hukuk*, İstanbul, 1963, s. 20. Baktır, Belgesay'ın ortaya koyduğu bu farka katılmadığını, prensibin bir manada İslam hukukundaki külli kaidenin aynısı olduğunu iddia eder. (Baktır, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 12.)

²³ Abdurrahman es-Sabunî, *el-Medhal Li Dirâseti't-Teşrii'l-İslamî*, Dimaşk, 1974, s. 294, 295.

²⁴ , Ebu'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. İdris el-Karafi, *Envârü'l-Burûk Fi Envâi'l-Furûk*, I-IV, y.y, tsz. I, s. 2, 3.

ye, şeri nasların açıklanması ve onlardan hükümlerin istinbat edilmesinde kendilerine dayanılan dilsel konulardır.

Külli kaide ve Usûlu fıkıh kaideleri arasında müşterek olan kaideler de yok değildir. Örneğin örf ve ona bağlı kaideler; hem usûl kaideleri hem de külli kaideler içersinde zikredilmektedir. Külli kaide ve Usûlu fıkıh kaideleri arasındaki belli başlı farklar şunlardır:

a) Fıkıh usûlü hüküm çıkarmada fakih için bir kıstastır. Fakih bununla hataya düşmekten kurtulur. Fakih usûl kaideleri vasıtasıyla tafsili delillerden hüküm istinbat eder. Konusu delil ve hükümdür. “Emir vücûb içindir” ve “Nehiy tahrîm içindir” sözünde olduğu gibi. Fikhî kaideler ise altında pek çok fikhî meselenin olduğu külli ve ağılebi olan hükümlerdir. Konusu da mükellefin fiilleridir. Mülkiyet, tazmin, muhayyerlik ve fesih kaideleri örnek olarak zikredilebilir.

b) Usûlü fıkıh kaideleri umûmidir ve bütün fûrûa şamildir. Bu kaideler mezheplere göre bazı farklılıklar arz etse de, zamanla değişmeyen sabitelerdir. Fıkıh kaidelerinde bu şumül ve umumilik yoktur. Bazılarının birçok istisnaları da vardır.²⁵

c) Fıkıh kaideleri hem zihinde hem de vaktada fûrûdan sonradır. Çünkü bunlar değişik fikhî meseleleri toplamak ve bir araya getirmek için konulan kaidelerdir. Usûl kaideleri ise fûrûdan önce zihinde var olduğu düşünülmektedir. Zira fakih bu kaideler vasıtasıyla fikhî meseleleri delillerden istinbat etmektedir.²⁶

1.2. Külli Kaidelerin Özellikleri

Yukarda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere külli kaidelerin bir takım özellikleri vardır. Bu özelliklerin belli başlı olanları şunlardır:

1.2.1. Kapsayıcı olmaları

Külli kaidelerin özelliklerinden biri kapsayıcı olmaları, içlerinde pek çok cüziyyatı ve ferî meseleleri barındırıyor olmalarıdır. Bu husus, Cürçânî'nin yukarda verdiğimiz “cüziyyatın tamamını içine alan küllî bir hükümdür”²⁷ tanımından da açıkça anlaşılmaktadır. ez-Zerkâ da kaidenin tanımını yaparken onun bu özelliğine vurgu yaparak şöyle der: “kapsamına giren olay-

²⁵ Baktır, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 18.

²⁶ Ensârî, *el-Kavaidü'l-Fikhiyye*, s. 119, 120.

²⁷ Ali b. Muhammed El-Cürçânî, *et-Tarifât*, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h., s. 219.

lar hakkında genel ve teşriî hükümler ihtiva eden, düsturî ve kısa cümlelerle ifade edilen küllî ve fikhî esaslardır.”²⁸

1.2.2. Ağlebi Olmaları ve İstisnalarının Olması

Küllî kaidelerde aslolan muttarıd yani bütün cüzlerini kapsayan hükümler olmasıdır. Ne var ki böyle muttarıd olan kaideler pek azdır. Kaidelerin büyük çoğunluğu bütün cüzlerini kapsamayan yani ağlebi olup istisnaları mevcuttur. Çünkü kaideler, bir meselenin anlaşılmasında genel kıyas usulleri ile temel fıkıh tefekkürü meydana getirirler. Kıyasta ise her zaman birçok istisnalar mevcuttur. Bu istisnalar ise genellikle kullardan güçlüğün kaldırılmasını hedef aldığından şeriatın maksad ve gayesine daha uygundur. Örneğin “*Bir kimse tasarruf yetkisine sahip olmadığı bir konuda izin verme yetkisine de sahip olamaz*” kaide-i külliyyeden şu durum istisna edilir: Kör bir kimse bir malı satma ve kiralama yetkisine sahip olmadığı halde bu konuda izin verme yetkisine sahiptir.²⁹ Fakat bu kaidelerin ağlebi olmaları, onların ilmi değerinden ve İslam hukukundaki yüksek mevkilerinden bir şey eksiltmez. Çünkü bu kaideler olmasaydı, fikhî hükümler zihinde temel bir esasa dayanmaksızın görünüşte birbiri ile çelişen karışık furu meseleler olarak kalacaktı.³⁰

1.2.3. Veciz ve Muhkem İfadelere Sahip Olmaları

Küllî kaidelerin özelliklerinden bir diğeri de veciz ve muhkem ifadelere sahip olmalarıdır. Kaidelerin, ibare ve ifadelerin kısalığı, kelime yapılarının berraklığı ile parlak üslup ve meseleleri geniş bir şekilde kapsamak gibi meziyetleri vardır. “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir”; “Şek ile yakın zâil olmaz”; “Berâet-i zimmet asıldır”, “Zaruretler memnû olan şeyleri mubah kılar.” kaidelerinde bu özellik açıkça görülmektedir.³¹ Düsturî ve birkaç kelimeden oluşan kısa cümlelerle ifade edilmeyenler kaide olarak nitelendirilmedikleri gibi genel ve teşriî hükümler ihtiva etmeyenler de kaide olarak nitelendirilmez.

1.3. Küllî Kaidelerin Hücciyeti

Küllî kaidelerin fıkıhın kaynakları arasında sayılması hususunda âlimler

²⁸ , Mustafa Ahmed Ez-Zerka, *Şerhu'l-Kavâidü'l-Fikhiyye*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 2007, s. 33, 34.

²⁹ İzzüddîn b. Abdüsselâm, Abdülaziz b. Abdüsselâm b. Ebu'l Kasım b. Hasan b. Muhammed b. Mühezzeb, *Kavâidü'l-Ahkâm fi Mesâlihi'l-Enâm, (el-Kavâidü'l-Kübrâ)*, (thk. Nezir Kemal Hammad-Osman Cuma), I-II, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1421/2000, II, s. 308.

³⁰ Baktır, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, s. 13.

³¹ Mecelle, md. 2, 4, 8, 22.

farklı görüşlere sahiptirler. Kimisi küllî kaidelerin hüküm istinbatında başvurulabilecek bir kaynak olduğunu söylerken kimisi de aksini savunmaktadır.

Gazalî, Karâfî ve Şatıbî gibi âlimlere göre Kitap, Sünnet ve icma ile sabit bir asıla aykırı olmayan fikhî küllî kaidelerle istidlalde bulunmak caizdir.³² Kitap ve Sünnetin sarih nassından elde edilen veya kitap, sünnet ve icmaya dayanan küllî kaideler şeri hükümler için hüccet ve delildir. Nasstan elde edilen küllî kaideye Peygamber Efendimizden (s.a.v.) rivayet edilen³³ “لا ضرر ولا ضرار” hadisi örnek olarak getirilebilir. Kitap, sünnet ve icmaya dayanan küllî kaideye örnek³⁴ “الأمور بمقاصدها” kaidesidir. Bu kaide, “إنما الأعمال بالنيات”³⁵ hadisine dayanmaktadır. Bu türden olan kaideler hücciyetini elde edildiği ve doğrudan dayandığı nasstan alır. İstihsan, örf, sedd-i zerâi, ıstıshab ve maslahat-ı mürsele gibi tali şer’î delillere dayanan kaideler ise hücciyet konusunda söz konusu delillere tabidirler. İstikra/tümevarım yoluyla elde edilen kaideler ister zan ister yakın ifade etsinler birer şer’î delil sayılırlar. Bu görüş sahipleri, müctehit imamların, hakkında nass olmayan yeni meselelerin şer’î hükmü hakkında bu kaidelere başvurduklarını gerekçe olarak öne sürerler. Ayrıca nassın hüccet kabul edilip nassa dayanan veya nasstan türetilen kaidelerin hüccet kabul edilmemesinin mantıkî bir ızahı olamayacağını dile getirmektedirler.³⁶

İbn Nüceym ve Mecelle yazarları gibi bilginlere göre Kitap ve Sünnetin sarih nassına dayanmadıkça küllî fikhî kaideler hüküm istinbatında başvurulabilen birer delil olamazlar. Hamevî, İbn Nüceym’den şunları naklediyor: “Kavâid ve zavâbita göre fetva vermek müftüye helal değildir. Müftülerin sahih nakli delil bulması gerekir. Çünkü söz konusu kaideler küllî olmayıp ağılebidirler.”³⁷ Mecelle’nin mazbatasında da “... şeriyye hâkimleri sahih bir nakil bulmadıkça yalnız bunlarla hükmedemez...”³⁸ denilerek küllî kaidelerin hüküm istinbatında başvurulabilen birer delil olmadıkları vurgulanmıştır.

İkinci görüş sahiplerine göre, küllî kaideler birçok fer’î meseleyi bir ara-

³² Ebû İshak İbrahim b. Musa Şatıbî, *el-Muvâfakât fî Usûliş-Şeri’a*, Daru’l-Kutübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2005, I, s. 27; Abdulgafur Muhammed el-Beyâtî, *el-Kavâidu’l-Fikhiyye Fî’l-Kadâ*, Daru’l-Kutübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2015, s. 82.

³³ “Zarar vermek de zarara zararlar mukabele etmek de yoktur”. (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, “Mükâteb”, 13/2982; “Akdiye”, 31/2758.)

³⁴ “Bir işten maksad ne ise, hüküm ona göre dir” (Mecelle, Md. 2)

³⁵ “Ameller niyetlere göre dir.” (Buhârî, “Bedu’l-Vahy”, 1, I, 2; Müslim, “İmare”, 100; Ebu Davûd, “Talak”, 11.)

³⁶ el-Beyâtî, *el-Kavâidu’l-Fikhiyye fî’l-Kadâ*, s. 82, 83.

³⁷ Baktır, *İslam Hukunda Küllî Kaideler*, s. 18.

³⁸ Mecelle, *Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası*.

ya getirme özelliğine sahip olmakla beraber onlara hüküm istinbatında başvurulamaz. Zira bunların birçok istisnaları olabilmektedir. Söz konusu kaideler ister ittifak edilen kaideler olsun ister ihtilaf edilen olsun fark etmez. Ancak ittifak edilen kaide olmaları durumunda görüşler arası tercihte bulunmak için bunlara başvurulabilir. Birinci görüş, yani küllî kaidelerin Kitap ve Sünnet'in nassından elde edilmiş olmaları veya Kitap, Sünnet ve icmaya dayanmaları durumunda hüküm istinbatında başvurulabilen birer delil olmaları görüşü daha isabetli bir görüş olarak gözükmektedir.

1.4. Küllî Kaidelerin İslam Hukukundaki Yeri

Küllî kaidelerin İslam hukukundaki yeri ve öneminden söz etmek aslında fikhın özünden ve meyvesinden söz etmek anlamına gelir. Çünkü küllî kaideler tarihi olarak fikhın en parlak dönemi ve fikhî aklın olgunlaşma çağıyla doğrudan irtibatlıdır. Âlimlerin elde ettikleri fikhî kaideleri oluşturma melekesi, fikhî aklın ulaştığı olgunluk, kemal ve içtihadın en bariz kanıtıdır. Bugün de biz karşılaştığımız bir yığın sorunu çözmede bu fikhî olgunluğa her zamankinden daha çok muhtacız. Hiç şüphesiz fikhî kaideler ilmi değerlerini, dayandıkları nakli ve akli şerî delillerden elde ederler. Küllî kaideler, fikhî meseleleri ihata ve tanzim etme, ilmi meleke kazanma, öğrenme ve öğretmede büyük bir rol oynamıştır. Usülcünün faaliyet tarzı bir yönüyle fakihin faaliyet tarzına benzemektedir. Usülcü, usul kaidelerini, temel kaynaklardan şerî hükümleri istinbat etmek üzere başvurulması gereken doğru bir kıstas olarak kabul eder. Keza fakih de fikhî kaideleri, furu meselelerini tanzim etme ve çeşitli hükümleri belli başlı bablar altında toplamak için doğru kıstas addeder. Küllî kaideler dağınık fikhî meseleleri zabt etme aracı olarak kabul edilir. ez-Zerkâ'nın da dediği gibi; bu kaideler olmasaydı, fikhî hükümler zihinde temel bir esasa dayanmaksızın görünüşte birbiri ile çelişen karışık furu meseleler olarak kalacaktı.³⁹ Bu öneminden dolayı küllî kaideler fakihlerin ilgisine mazhar olmuş, adeta bunlar olmadan/bilinmeden fakih ve müftüler bir hiç sayılmıştır. Suyûtî, İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın, büyük bir ustalıkla fikhın bütün konularını tek bir kaidede, maslahatın gerçekleştirilmesi ve mefsetetin kaldırılması (celb-i menâfi' ve def-i mefâsid) ilkesinde toplamayı başardığını söylemiştir.⁴⁰ Öğrencisi Karâfi ise, küllî kaideleri övmeye ve önemini belirtmeye sadedinde şöyle der:

“Bu kaideler fıkhıta oldukça mühimdir, faydaları çoktur. Bunları ihata-

³⁹ Mustafa Ez-Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî Fî Sevbihî'l-Cedîd*, Dımaşk, 1968, II, s. 949.

⁴⁰ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*, I, s. 14.

daki gücüne göre fakih büyür ve şerefi artar. Fıkıhın güzelliği bu kaidelerle ortaya çıkar ve bilinir. Fetva usûlleri bunlarla anlaşılır. Kim ki fûru meseleleri, külli kaideler olmaksızın cüzi benzerliklerle elde etmeye başlarsa, ona göre fûru meseleler karışır ve tenakuzlar meydana gelir. Artık onun zihni bu meselelerle karışır ve çıkmaza girer. Bundan dolayı da gönlü daralır ve başarıdan ümidini keser. Artık sayısız cüzi meseleyi ezberleme ihtiyacı duyar. Böylece ömrü biter tükenir de, istediğini elde edemez. Fakat kim fıkıhı bu kaidelerle öğrenirse, fûrûat bu külliyelerin içinde mevcut olduğundan, cüzi meselelerin çoğunu ezberlemeye ihtiyaç duymaz. Başkasına göre tenakuz teşkil eden bir mesele, ona göre uygun ve doğru olur.”⁴¹

Karâfî bu açıklamalarıyla, külli kaidelerin fûru meseleleri anlayıp öğrenmedeki rollerini, fıkıhı bu kaidelerle birlikte öğrenenlerin yukarıda zikredilen tehlikelere düşmeyeceklerini beyan ederek kaidelerin önemini vurgular. Subkî de tahkiki talep eden ve yüksek makamları arzulayanların hükümlerin kaidelerini bilmeleri gerektiğini söyleyerek kaidelerin ehemmiyetini belirtir.⁴² Suyûtî Eşbâh adlı eserinde şöyle diyor:

“Bil ki, el-Eşbâh ve'n-Nezâir ilmi büyük bir ilimdir. Fıkıhın hakayıkına, kaynaklarına ve asıllarına ancak bu kaidelerle muttali olunabilir. Bu kaidelerle fıkıhın anlaşılması ve elde edilmesinde maharet sahibi olunur. Fıkıhî hükümleri ilhak ve tahric, hükmü zikredilmeyenlerin bilinmesi, zamanın geçmesiyle nihayete ermeyen vakıa ve hadiselerin hükümlerinin verilmesi de ancak bu kaidelerle mümkün olur.”⁴³

Musa Carullah'a göre de, küllî kaideler fıkıh ilminin ruhudur. Külliyyatı hifzedip anlayan kimse fıkıhî hükümleri tamamıyla ihata eder. İslam şeriatının felsefesine gereği gibi vakıf olur. İctihad melekесinden büyük nasibe haiz olur. Mahkemelerde hükmederken veya fetva verirken basiretli olur. Cüziyyatın ahkâmı biri diğerine mütenakız olurken hayrette kalmaz. Fıkıh ilmini güzel surette tahsil etmek için bütün ömrünü feda etme mecburiyetinde kalmaz. Şeriatın hükmünü gönül rahatlığıyla kabul eder. Şeriatın insan hayatındaki ehemmiyetinin ne olduğunu anlar. Bir cümle ile ifade etmek gerekirse, insan tam anlamıyla fakih olur.⁴⁴

Mustafa Reşit Belgesay'a göre de, hukuki prensipler, hâkimin işini kolaylaştırır, verdiği hükümlere güveni artırır ve onları hatadan korur. Bir olay hakkında verilecek bir hüküm, bir prensibe dayanmazsa, taraflar arasında-

⁴¹ Karâfî, *el-Furûk*, I, s. 3.

⁴² Subkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, I, s. 10.

⁴³ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, s. 8.

⁴⁴ Bakır, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 23.

ki çekişmenin sonu gelmez. Herkes kendi şahsi temayül ve menfaatine uygun gördüğü noktada ısrar eder.⁴⁵ Belgesay, Mecellenin külli kaidelerine de temas ederek şöyle der: “Bugünkü hukukun önemli bir kısmı Mecelle’nin müsellemtan saydığı kaidelere dayanır. Dolayısıyla Mecelle’nin doksan dokuz maddesini yeni hukuk prensiplerinin ve felsefi mülahazaların ışığı altında tetkik ve izah, bu hukukun da çabuk kavranılması ve öğrenilmesi bakımından büyük faydalar sağlayacaktır.”⁴⁶

Külli kaidelerin İslam hukukundaki yeri ve önemi ile ilgili olarak yukarıda görüşlerini aktardığımız bilginlerin açıklamaları ışığında külli kaidelerin önemini maddeler halinde şöyle özetlemek mümkündür:

a) Külli kaideler, fıkıhı öğrenme, İslam şeriatının amaç ve hedeflerini idrak etme ve ilmî meleke kazanmaya yardımcı olur.

b) Külli kaideler araştırmacıya delil getirme ve hüccet sunma hususunda güçlü bir meleke kazandırır.

c) Külli kaideler, araştırmacı ve müftülerin cüzi hükümleri araştırma ve bulmada, o hükümleri bir başlık altında cemetmede, böylece benzeşen hükümlerde tenakuzdan kurtulmaları için onlara kolaylık sağlar.

d) Külli kaideler, fakihe maslahat ve mefsedetleri karşılaştırma kudretini kazandırır. Böylece öncelikle hak edeni önceler, ötelemeyi hak edeni de öteler. Karşılaştırma fıkıyla ilgili birçok kaide bulunmaktadır. İzzüddîn b. Abdüsselâm bunlardan bir kısmını zikrederek şöyle der: “Aynı anda elde edilmeleri mümkün olmayan iki maslahat çakıştığında, şayet herhangi birinin tercihi için bir sebep varsa o tercih edilir. Tercih sebebi yoksa ve her iki maslahatın birbirine denk olduğu biliniyorsa ikisinden birini tercihte serbest kalırız. Birbirine denk olup olmadıkları da kesin değilse, âlimlerin bir kısmı birinin, bir kısmı da diğersinin tercih edilmesi kanaatine varabilir...”⁴⁷

e) Külli kaideler İslam fıkının meyvesi ve semeresidir.

1.5. Külli Kaidelerin Tarihçesi ve Kaynakları

Külli kaideler, fıkın gözettiği ana ilkeleri tanıtmak, farklı alanlardaki fer’i meselelere getirilen muhtelif çözümlere ortak açıklama getirmek gibi bir işleve sahip olduğundan kavaid ilminin fıkın doktrin ve tedvin yönüyle gelişimini tamamlamasını takip eden dönemde ortaya çıkması kaçınılmazdır. Öte yandan Müslümanlar arasında böyle bir ilmin doğabilmesi

⁴⁵ Belgesay, *Kuran Hükümleri*, s. 25.

⁴⁶ Mustafa Reşid Belgesay, *Mecelle’nin Külli Kaideleri ve Yeni Hukuk*, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1946, Cilt: XII, sayı 2, 3, s. 564.

⁴⁷ İzzüddîn b. Abdüsselâm, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 87, 91.

için fikhın oluşum sürecinde ana ilkelere dayanan hukuk anlayışının ürünü zengin bir malzemenin bulunmuş olması, daha doğrusu Müslüman hukukçuların ilk dönemlerden itibaren kavaid anlayışına sahip olmaları da bir başka zorunluluktur. Kavâid anlayışını fikhın oluşumunun ilk dönemlerine kadar götürmek mümkündür. Şüphesiz bunda da Müslüman toplumların kolektif şuurunu oluşturan ana unsurlar olarak Kuran ve Sünnet'in, toplumsal sağduyuyu yansıtan ortak kabullerin ve fakihler tarafından geliştirilen re'y ve ictihadların ayrı ayrı payları vardır.⁴⁸

Bu bakımdan küllî kaidelerin kaynaklarını Kur'an, sünnet ve fukahanın ictihatları olmak üzere üç kısma ayırabiliriz.

1.5.1. Kuran'ı Kerim

İslamî değer ve hükümlerin ilk ve temel kaynağı Kuran'dır.

Kuran'da miras veya boşanma gibi bazı konularda hükümler ayrıntılı olarak verilmekle birlikte, beşerî ve hukukî ilişkilere dair hükümler ahlâkî vurgu ön planda tutularak genelde küllî esaslar şeklinde belirtilmiştir. Akitlerin yerine getirilmesi, helal oluşun asıl alınıp yasakların ayrı ayrı sayımının yapılması, emanete riayet, ahde vefa, sorumluluğun şahsiliği, ölçülü davranmak ve yapılan bir kötülüğe en fazla misliyle mukabele etmek. kişiye ancak gücünün yeteceğini yüklemek, maruf ve münker gibi konularda Kuran'ın verdiği mesaj, Müslümanlarda hukuk ve ahlakın dayandığı ortak ilkeler ve gözettili amaçlar konusunda belli bir fikir oluşturmuştur.⁴⁹

Fakihler mümkün merteye küllî kaideleri önce Kuran'a daha sonra da hadislere dayandırma gayreti içersindeydiler. Bundan dolayı Suyûtî'nin ifadesiyle İzzüddîn b. Abdüsselâm bütün fikhî konuları, "celb-i menâfi' ve def-i mefâsîd" ilkesinde toplamış⁵⁰ ve bunu da Kuran'da insanları maslahatların tümüne yönlendiren ve mefsedetlerin tümünden de sakındıran en kapsamlı ayet olan "*Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor*" Nahl suresindeki 90. ayete dayandırmıştır.⁵¹

İbn Teymiyye'nin de şeriatın tamamını bir ayet, bir hadis ve bir kaideye irca ettiğini görmekteyiz. O şöyle der: "Şeriatın medarı, "*O halde gücünüz yettiğinde Allah'a karşı gelmekten, haramlara girmekten sakının*"⁵² aye-

⁴⁸ Mustafa Baktır, "Kaide", *DİA* TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, ss. 205-210, s. 206.

⁴⁹ Baktır, "Kaide", s. 207.

⁵⁰ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*, I, s.14.

⁵¹ İzzüddîn b. Abdüsselâm, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 315.

⁵² et-Teğâbü'n, 64/16.

ti, “size bir şey emrettiğim zaman gücünüz nispetinde onu yapın”⁵³ hadisi ve “maslahatın temini ve mefsetedin defî vaciptir” kuralıdır.⁵⁴

Kuranda küllî hüküm ihtiva eden ayetlerden bir kısmı şunlardır:

1. {يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} “Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.”⁵⁵ Fakihler, bu ayet’i kerime’ye istinaden şu büyük fikhî kaideyi çıkarmışlardır: “المشقة تجلب التيسير” “Meşakkat teysiri celb eder”⁵⁶

2. {فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} “Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur.”⁵⁷ Fakihler, bu ayet-i kerime’den de الضرورات تبيح المحظورات “Zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar”⁵⁸ kaide-i külliyeyi iktibas etmişlerdir.

3. {وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ} “Onların, Allah’ı bırakıp tapındıklarına sövmeyin, sonra onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah’a söverler”⁵⁹. Bu ayet-i kerimeden fakihler, sedd-i zerâi prensibini iktibas etmişlerdir. Sedd-i zerâi: kendi başına mubah olan bir fiilin şer’an sakıncalı bir sonuca götüreceğinden emin olunması veya bunun kuvvetle muhtemel bulunması sebebiyle yasaklanmasını ifade eder. ⁶⁰لِلْوَسَائِلِ أَحْكَامُ الْمَقَاصِدِ. فَالْوَسِيلَةُ إِلَى أَفْضَلِ الْمَقَاصِدِ هِيَ أَفْضَلُ الْوَسَائِلِ. وَالْوَسِيلَةُ إِلَى أَرْذَلِ الْمَقَاصِدِ هِيَ أَرْذَلُ الْوَسَائِلِ “Vesileler hüküm açısından gayelerine tabidir. En üstün gayeye götüren vesile en üstün olduğu gibi, en kötü sonuca götüren vesile de, kötülöklere vesile olan şeylerin en kötüsüdür.”⁶¹ İşte yukarıdaki ayet-i kerimede, Müşriklerin putları hakkında hakaret sözcüklerinin kullanılması onların da Allah hakkında kötü sözler söylemesine yol açabileceğinden bu davranıştan sakınılması emredilmiştir.

1.5.2. Hadis-i Şerifler

İslam hukukunun ve küllî kaidelerin ikinci kaynağı hadislerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde “Ben cevâmiu’l-kelim ile gönderildim”⁶² buyurmuştur. “Cevâmiu’l-kelim” az lafızla çok mana ihtiva eden edebî vecizelerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) değişik vesilelerle, “Ameller niyetlere göredir”⁶³;

⁵³ Buhâri, “Kitabü’l-İ’tisam”, 4/258.

⁵⁴ İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ*, 28/284.

⁵⁵ el-Bakara, 2/185.

⁵⁶ Mecelle, Madde 17.

⁵⁷ el-Bakara, 2/173.

⁵⁸ Mecelle, Madde 21.

⁵⁹ el-Enâm, 6/108.

⁶⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, “Sedd-i Zerâi”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2009, XXXVI, s. 277-282.

⁶¹ İzzüddin b. Abdüsselâm, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 165, 173, 174, 176.

⁶² Buhâri, “Cihâd”, 122; Müslim, “Mesâcid”, 5-8, “Eşribe”, 71.

⁶³ Buhâri, “Bedü’l-Vahy”, I, I, 2; Müslim, “İmare”, 100/1907; Ebu Davûd, “Talak”, 11/2201.

“Zarar vermek de zarara zararlarla mukabele etmek de yoktur”⁶⁴; “Müslümanlar şartlarına bağlıdırlar”⁶⁵; “Beyyine davacıya, yemin de davalıya gerekir”⁶⁶ şeklinde kısa ve özlü amelî kurallardan söz etmiştir. Hadislere dayanan küllî kaidelerden bir kısmı, olduğu gibi –lafızları değiştirilmeden– hadislerden alınmıştır. Örneğin Mecelle’nin ilk küllî kaidesi olan “Bir işden maksad ne ise, hüküm ona göredir” ve “Bi kaderi’l-imbkân şarta riayet olunmak lazım gelir”⁶⁷ kaide-i külliyeleri yukarda zikredilen niyet hadisi ile “Müslümanlar şartlarına bağlıdırlar” hadisinden alınmışlardır. Yukarda zikredilen diğer hadisler ise olduğu gibi küllî kaidelere dönüştürülmüştür.⁶⁸

1.5.3. Fakihlerin İctihatları

Sahâbe ve tâbiîn büyüklerinden rivayet edilen özlü sözlerin veya onların uygulamalarında beliren hukuk ilkelerinin de kavâid anlayışının oluşumuna katkısı olmuştur. Hz. Ömer’in (r.a.), مقاطع الحقوق عند الشروط “Haklar, şartların koşulmasıyla ortadan kalkar”⁶⁹ sözü bunlardan biridir. Bize kadar intikal eden fikhî ilkelerden biri Şüreyh’in (v. 76 h.), من شرط على نفسه طائعا غير مكره “Her kim, baskı altında kalmaksızın gönüllü olarak, bir şart öne sürerse ona riayet etmesi gerekir” sözü, Katâde’nin (v. 117-118/735), كل شيء لا يقاد (يقتنص) منه فهو على العاقلة “Kıyasın olmadığı her diyet akile üzerinedir”⁷⁰ sözü ile Hayr b. Nuaym’ın, من أقر عندنا بشيء أزمانه اياه “Kim yanımızda bir şeyi ikrar ederse onu (o ikrar ettiği şeyi) kendisine gerekli kılarız” sözüdür. Bu sonuncusu, المقر ملزم بإقراره “ikrarda bulunan ikrarıyla sorumludur” kaidesinin bir benzeridir.⁷¹

İkinci ve üçüncü asırda, fikhî mezheplerin teşekkül etmesi ve müstakil eserlerin telif edilmesiyle fıkıh yeni bir boyut kazanmıştır. Daha önce fetva şeklinde tesbit edilen icthaatlar yeniden ele alınarak bazı esaslara icra edilmeye çalışılmış ve birbirine benzeyen meseleler bir kaide altında toplanma cihetine gidilmiştir. Fakihler, küllî kaidelerin tesbitinde naslardan istifade etmenin yanı sıra Arapça, belagat ve mantık gibi diğer ilimlerden de istifa-

⁶⁴ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, “Mükâteb”, 13/2982; “Akdiye”, 31/2758.

⁶⁵ Ebu Dâvûd, *Akdiye*, 12/3594.

⁶⁶ Beyhâkî, “ed-Da’va ve’l-Beyyânât”, 10, 427/21203.

⁶⁷ Mecelle, Madde 84.

⁶⁸ Bkz. Mecelle, Madde, 19, 76.

⁶⁹ Bir kadın, kocasının kendisi üzerine kuma getirmemesini şart koşmuş, kocası da bu şartı kabul etmişti. Kocası onun üzerine kuma getirince kadın nikâh akdini feshetti. Birisi Hz. Ömer’e “Kadının nasıl nikâhı feshetme hakkı olur ey Mü’minlerin Emiri?” diye sorunca Hz. Ömer, “Haklar, şartların koşulmasıyla ortadan kalkar” buyurdu. Yani, kadın kocasının kendisi üzerine evlenmemesini şart koştuğunda, “şayet kocası kuma getirirse nikâhı feshetmek suretiyle kocasının haklarını sona erdirebileceğini belirtmiştir.

⁷⁰ Beyâtî, *el-Kavâidü’l-Fikhiyye Fi’l-Kadâ*, s. 89.

⁷¹ Ensârî, *el-Kavâidü’l-Fikhiyye*, s. 127.

de etmişlerdir. Fakihlerin oluşturduğu kaideler ya doğrudan ya da dolaylı olarak nasların lafızlarına dayanarak oluşturulmakta veya muhtevaları ayet ve hadislerden süzülerek yapılmaktadırlar. Örneğin “Adet muhakkemdir”⁷² kaidesine baktığımızda, aynı mealde bir ayet veya hadis bulamamaktayız. Fakat fakihler, nasların genel muhtevalarından yararlanarak bu kaideyi koymuş ve tatbikatta da çokça kullanmıştır.⁷³

Araştırmacıların dikkatini celb edebilecek en önemli fıkıh kitaplarından biri Ebu Yusuf’un (v. 182 h.), “Kitabu’l-Harac” adlı eseridir. Bu eserde, külli kaide oluşturmaya elverişli birçok ibare ve ifade mevcuttur. Örneğin, *لَيْسَ لِلْإِمَامِ أَنْ يُخْرِجَ شَيْئًا مِنْ يَدِ أَحَدٍ إِلَّا بِحَقِّ ثَابِتٍ مَعْرُوفٍ*⁷⁴ ibaresi bunlardan biridir. Ayrıca İmam Malik’in “Muvatta”, İmam Şafii’nin “er-Risale” ve “el-Ümm” adlı eserlerde de külli kaide olabilecek ve sonraki fakihlerin külli kaidelere dönüştürebilecekleri pek çok ifade mevcuttur. Risaletin başlangıcından itibaren mezhep imamlarının yaşadığı çağa kadarki dönem külli kaidelerin neşet ettiği dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde genel prensipler belli oranda zuhur etmiş ama bilinen manada külli kaide potasına dökülmemiştir.

1.6. Külli Kaidelerle İlgili Yazılan Bazı Eserler

Külli Kaideler, mezhepte tercih ve tahrir ehli imamlar tarafından şeri naslar, usûlü fıkıh esasları ve hükümlerin illetlerinden aklı melekeler kullanılarak elde edilmişlerdir. Bu kaideler, daha sonraları, önde gelen fakihlerin gayretleriyle geliştirilmiş ve son şeklini almıştır.⁷⁵

Külli kaideleri ilk önce tesbit edip eser yazanın Hanefi fakihleri oldukları söylenmektedir. Nitekim İbn Nüceym, hicri IV. asır âlimlerinden Ebu Tahir ed-Debbas’ın bu alanın öncüsü sayıldığını ve onun Hanefi mezhebine ait on yedi kaideyi topladığını nakleder.⁷⁶ Kanaatimizce Ebu Tahir ed-Debbas ile ilgili zikredilen kıssanın doğruluk derecesi araştırılmaya muhtaç bir husustur.⁷⁷ Her ne kadar bu kaideleri cem edenin Ebu Tahir oldu-

⁷² Mecelle, Madde, 36.

⁷³ Bakır, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 31.

⁷⁴ Yakub b. İbrahim Ebu Yusuf (v. 182 h.), *Kitabu’l-Harac*, (thk. Taha Abdurrauf Sad, Sad Hasan Muhammed), el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Turas, Kahire, s. 78.

⁷⁵ Bakır, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 33.

⁷⁶ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, s. 10; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, s. 16.

⁷⁷ Kıssa şöyle anlatılır: Ebu Tahir ed-Debbâs, Hanefi mezhebine ait 17 kaide toplamıştı. Şafii olan Ebu Said el-Herevî (458/1066), bunu haber alınca, ona doğru yola çıktı. Ebu Tahir âmâ idi. Cemaat camiden çıktıktan sonra kapıyı örter ve bu kaideleri kendi kendine tekrarları. Ebu Said geldi ve bir hasırın altına gizlendi. İnsanlar çıktıktan sonra, Ebu Tahir yine kapıyı örttü ve bu kaideleri tekrarlamaya başladı. Yedi tanesini söyledikten sonra Herevî’nin öksürüğü tuttu. O zaman Ebu Tahir camide birinin olduğunu fark etti ve onu camiden çıkardı. Bundan sonra bu işi bıraktı. Herevî ise öğrendiği kadarı ile arkadaşlarına nakletti. (Suyûtî, *Eşbâh*, s. 10; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, s. 16.)

ğu söylene de bize kadar intikal eden ilk eser Hanefi fakihî Ebü'l-Hasan el-Kerhî'nin (260-340 h.) 37 kaideyi toplayan "el-Usul" adlı risalesidir. Kerhî, Ebu Tahir'in topladığı kaideleri alarak onlara ilavede bulunmuş ve külli kaideleri müstakil bir risale halinde toplayan ilk kişi olma unvanını elde etmiştir.⁷⁸ Daha sonra "mukayeseli hukuk" dediğimiz "İlm-i Hilaf'ın" kurucusu olarak bilinen Ebû Zeyd ed-Debbûsî (v. 430/1039) gelmektedir. Onun "Te'sisü'n-Nazar" adlı eseri fikhî kaidelerle ilgili yazılmış eserlerin başında gelmektedir. Eser yaklaşık yüz aslı/kaideyi içermektedir. Bunları da sekiz ayrı başlık altında ele almaktadır.⁷⁹ Ed-Debbûsî'yi es-Semerkindî (v. 540 h.) takip etmektedir.

VII/XIII. yüzyıl kavâid ilminin olgunlaşma dönemidir. Bu dönemde birçok eser telif edilmiştir. Bu eserlerin başında İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın "Kavâidu'l-Ahkâm" adlı eseri gelmektedir. Eser, bu dönemde yazılanların hem ilki hem de en önemli ve doyurucusu olması hasebiyle önem arz etmektedir. Eserde yaklaşık iki yüz yetmiş kaide tesbit edilmiştir.⁸⁰ Daha sonra İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın öğrencisi Şehâbeddin el-Karâfî'nin (v. 684/1285) "Envâru'l-Burûk Fî Envâi'l-Furûk" adlı eseri gelir. Bu eser Malikî fakihlerin külli kaide alanında yazdıklarının başında gelir. Bunları şu eserler takip etmiştir:

- "el-Eşbâh ve'n-Nezâir", İbnü'l-Vekîl eş-Şafî (v.716 h.)⁸¹.
- "el-Eşbâh ve'n-Nezâir" ve "el-Mecmû'u'l-Müzheb fî Kavâidi'l-Mezheb", İbn Âlâ eş-Şafî (v. 761 h.).
- "el-Kavâidü'n-Nûraniyye", Takıyyüddin İbn Teymiyye (v. 728 h.).
- "el-Eşbâh ve'n-Nezâir", Tâceddin es-Sübki (727-771 h.).
- "el-Kavâid fî'l-Fıkh", İbn Receb el-Hanbelî'nin (v. 795 h.).
- "el-Kavâid fî'l-fıkhî'l-Malikî", Ebu Abdullah el-Makarrî (v. 756 h.). Bu eser bin iki yüz kaide içermektedir.
- "el-Mensûr Fî Tertibi'l-Kavaidi'l-Fıkhıyye", Bedreddin ez-Zerkeşi eş-Şafî (v. 794 h.).
- el-Kavâidü'l-Kübra Fî Fürûi'l-Hanabile", Necmeddîn Süleyman b. Abdulkavi et-Tûfi el-Hanbelî (v. 710).
- "el-Kavâid ve'd-Davabid", İbn Abdülhadi (v. 880 h.)

⁷⁸ Ensârî, Muhammed, *el-Kavâidü'l-Fıkhıyye*, s. 130.

⁷⁹ Bkz. Ebu Zeyd Ubeydullah Ömer b. İsa ed-Debbûsî, *Te'sisü'n-Nazar*, Daru İbn Zeydün, Kahire, t.y., s. 9-11.

⁸⁰ Bkz. Ensârî, Muhammed, *el-Kavâidü'l-Fıkhıyye*, s. 144-157.

⁸¹ Eser, eşbâh adıyla yazılan ilk eserlerdendir. Hâcî Halife de bu sahadaki kitapların en güzeli olduğunu kaydediyor. (Mustafa b. Abdullah Hâcî Halife, Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I-II, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1941., I, s.100).

- “el-Eşbâh ve’n-Nezâir”, Celaledîn b. Abdurrahman es-Süyûtî (v. 911h.). Eser bu alanda yazılanların en tertibli ve en güzel olanıdır. Kendisinden önce eser yazan Şafiî âlimlerin yazdığı eserleri kendi kitabında yeni bir tertiple bir araya getirmiştir.

- “el-Eşbâh ve’n-Nezâir”, İbn Nüceym el-Hanefî (v. 970 h.).

- “Mecelle-i Ahkâmı Adliye”, 1868-1876 yılları arasında Ahmet Cevdet Paşa riyasetindeki bir ilmi heyet tarafından kaleme alınmıştır. 1851 madde içeren Mecelle bir giriş ve 16 bölümden oluşur. 1869-1926 tarihleri arasında 57 sene boyunca yürürlükte olan önemli bir kitaptır.

Bunların dışında bu alanda günümüze kadar birçok eser kaleme alınmıştır. Biz burada örnek babında bir kaçını zikretmekle yetindik. Ayrıca “mukayeseli hukuk” da dediğimiz “İlm-i Hilaf” ile ilgili yüzlerce eser yazılmıştır. Görülüyor ki bütün fikhî mezhepler kavaid ilmine katkıda bulunarak zengin bir külliyyatın oluşumuna vesile olmuşlardır.

2. İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın Kavaid İlmindeki Yeri ve Sonrakilere Etkisi

Kavâid ilmi denince ilk akla gelen isimlerin başında hiç şüphesiz İzzüddîn b. Abdüsselâm gelmektedir. Bunda, onun yazmış olduğu ve herkesin takdirine mazhar olmuş “Kavâ’idü’l-Ahkâm Fî Mesâlihi’l-Enâm” adlı eserinin payı büyüktür. Eser, hem Şafiî mezhebinde hem de kavaid ilminin olgunlaşma döneminde yazılmış eserlerin başında gelmesi hasebiyle büyük önemi haizdir. Bundan dolayıdır ki kitap defalarca basılmış, hüsnü kabul görmüştür. Hâcî Halife’ye göre bu kitabın bir benzeri daha yoktur.⁸² Suyûtî de el-Eşbâh’da İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın bu eserde, maslahat ve mefsedet ile ilgili görüşlerini sistematik bir şekilde dile getirdiğini ve büyük bir ustalıkla fıkhnın bütün konularını tek bir ilkede, maslahatın gerçekleştirilmesi ve mefsedetin kaldırılması (celb-i menâfi‘ ve def-i mefâsid) ilkesinde toplamasını başardığını söylemektedir.⁸³ Adeta kitap bu bir tek kaidenin şerh ve izahı mahiyetindedir. Ayrıca o, bu eserinde makâsüdü’ş-şeria’yı, alışılmamış bir şekilde tahlil etmiş ve zamanına kadar çok az kimsenin temas ettiği bu meseleyi bütün detayları ile ortaya koymuştur. Böylece o, bu yönüyle de önemli bir yer edinmiştir.

İzzüddîn b. Abdüsselâm söz konusu eserinde külli kaideleri belli bir sistem içersinde vermemiştir. O, genellikle külli kaideleri, fikhî meseleleri te-

⁸² Hâcî Halife, *Keşfü’z-Zunûn*, II, s. 1360.

⁸³ Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, I-II, Mektebetu Mustafa el-Bâz, Riyad, 1997, I, s. 14.

mellendirme sadedinde zikretmektedir. Bazen de önce kaideyi bir başlık olarak zikreder, daha sonra örneklerle kaideyi izah etmeye çalışır. Muhammed el-Ensârî, “*el-Kavaidu’l-Fıkhiyye Min Hilali Kitabi Kavaidu’l-Ahkâm Fî Masalihi’l-Enâm Lî Sultani’l-Ulema El-İzz b. Abdüsselâm*” adlı eserinde İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın söz konusu eserinde geçen bütün kaideleri tespit etmiş, onları geniş bir şekilde ele almış ve yorumlamıştır. Onun tespitine göre kitapta iki yüz altmış sekiz (268) kaide bulunmaktadır. Araştırmalarımız neticesinde bunlara ilaveten iki kaide daha tespit etmiş bulunmaktayız. Böylece sadece bu kitapta geçen kaide sayısı iki yüz yetmiş (270) kaidedir. İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın diğer eserleri de –özellikle “*El-Ğaye Fî İhtisâri Nihayeti’l-Matlab Fî Dirâyeti’l-Mezheb*” adlı eseri- bir taramaya tabi tutulsa bu sayı, hiç şüphesiz daha da artacaktır. Bu iki yüz yetmiş kaideyi kütüphane programlarında bulunan tüm fıkıh, usûl ve kavaid kitaplarında araştırdık. Araştırma neticesinde bu kaidelerden sadece on beş⁸⁴ kaidenin kendisinden öncekilere ait olduğunu tesbit ettik. Diğer iki yüz elli beş (255) kaidenin ise ona ait olduğu kanısındayız. Şüphesiz bu, büyük bir rakam olup, onun fikhî meselelere vakıf olduğunun göstergesidir.

Bu kaidelerin konulara göre dağılımı şöyledir:

1. Maslahat ve mefsedet ile ilgili seksen bir (81) kaide.
2. Makasîd hakkında kırk dört (44) kaide.
3. Örf ve adetle ilgili on bir (11) kaide.
4. Talil ve sebeplerle ilgili on beş (15) kaide.
5. Istishab hakkında yedi (7) kaide.
6. İbadetlerle ilgili otuz beş (35) kaide.
7. Akit vb. tasarruflarla ilgili otuz (30) kaide.
8. Ukubâtla ilgili on (10) kaide.
9. Yargı ve isbat vasıtaları ile ilgili on beş (15) kaide.
10. Siyaset-i şeriyye ile ilgili on beş (15) kaide.
11. Usûl ile ilgili diğer bazı kaideler yedi (7) kaide.

Görüldüğü gibi bu kaidelerin büyük bir kısmı fûrû fıkıhla ilgilidir. Az da olsa usûl ile ilgili kaideler mevcuttur.

İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın etkisi, kendisinden sonra bu alanda eser ya-

⁸⁴ Bu kaideler şunlardır:

المشقة تجلب التيسير، الميسور لا يسقط بالمعسور، الضرورات تبيح المحظورات، وخير الأمور أوسطها والاحتياط فيها، ما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب، العادة محكمة، اليقين لا يزول بالتكذيب، الأصل براءة الدعية، كل صلاة لا يجب فضاؤها فلا يجب أدائها لا اختلالاً (قوله أبو حنيفة - رحمه الله -). كل صلاة واجب أدائها فلا يجب فضاؤها (قوله المزني)، من كلف بشيء من الطاعات فقدّر على بعضه وعجز عن بعضه فإنه يأني بما قدر عليه ويسقط عنه ما عجز عنه (بنو المزني) هذه القاعدة على القاعدة السابقة، من ملك آل إنشأة ملك آل إقرار، ندر الحدود بالتبتهات، البيئنة على المدعي واليمين على من أنكر، الإقرار حجة قاصرة.

zan herkeste, ya doğrudan veya dolaylı olarak görülmektedir. Bu da, uzun süre bulunduğu tedrisat faaliyetinden dolayı değişik ülke ve mezheplerden rahle-i tedrisatında bulunmak üzere yanına gelen öğrenciler ile üstlendiği görevler ve verdiği fetvalarla ününün İslam âleminin dört bir yanına ulaşmasıyla eserlerine karşı artan rağbet sayesinde olmuştur. Öğrencilerinin büyük bir kısmı ictihad seviyesine ulaşmış ve geride birbirinden değerli onlarca eser bırakmışlardır. Bu eserlerde İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın etkisi açıkça görülmektedir. Yaşadığı çağda Maliki ulemasının reisi olan Şihabüddîn el-Karâfi sadece bunlardan biridir. Karâfi, en çok hocası İzzüddîn b. Abdüsselâm'dan istifade etmiştir. Hocasının vefatına kadar uzun yıllar onunla beraber kalmıştır. Ebû Gudde'nin ifadesi ile İzzüddîn b. Abdüsselâm, onun kalbini, gönlünü, zihnini her şeyi ile doldurmuş, Karâfi ondan çok istifade etmiştir.⁸⁵ Nitekim müellif de el-Furûk'da zaman zaman hocasından övgüyle bahsetmektedir.⁸⁶ Her iki müellifin eserlerinin muhtevasında da bir yakınlığın olduğu hemen göze çarpıyor. Bu da Karâfi'nin doğal olarak hocası İzzüddîn b. Abdüsselâm'dan etkilendiğinin açık bir göstergesidir.⁸⁷

3. İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Fıkhî Meseleleri Külli Kaidelerle Temellendirmesi

Daha önce de belirtildiği gibi İzzüddîn b. Abdüsselâm genellikle külli kaideleri, fıkhî meseleleri temellendirme sadedinde zikreder, bazen de önce kaideyi bir başlık olarak verir daha sonra onu örneklerle izah etmeye çalışır. İki yüz yetmiş kaidenin tamamını burada zikretmek tezimizin amacını aştığından biz bir kaç kaideyi zikretmekle yetineceğiz. Böylece fıkhî meselelerin külli kaidelerle nasıl temellendirildiği, problemlerin çözümünde onlardan nasıl yararlandığı hususunda fikir sahibi olmaya katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

1. لَا يُقَدَّمُ فِي أَيِّ وِلَايَةٍ إِلَّا أَقْوَمُ النَّاسِ بِجَلْبِ مَصَالِحِهَا وَدَرْءِ مَفَاسِدِهَا

“Kamu görevlerine, maslahatların temini ve mefsedetlerin izalesi konusunda insanların en kabiliyetli olanları atanır.” Ordu komutanlığına, insanların en cesur, savaş teknik ve hilelerini en iyi bilen, zorluklara göğüs gerebilen ve orduyu en güzel şekilde yönlendirebilen atanır. Kamu görevleri hususunda ölçü şudur; maslahatların temini ve mefsedetlerin izalesi ko-

⁸⁵ Şihabüddîn Ahmed b. İdris el-Karâfi, *el-İhkâm Fi Temyizi'l-Fetâvâ Ani'l-Ahkâm*, (thk. Abdülfettah Ebû'l-Gudde), Halep, 1976, s. 12.

⁸⁶ Karâfi, *el-Furûk*, II, s. 157.

⁸⁷ Baktır, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 70.

nusunda insanların en kabiliyetli olanları bu makamlara atanır. İlgili görevin temel rükün ve şartlarını en iyi yerine getiren, sünnet ve adaplarını en iyi yerine getirene tercih edilir. İmamlık konusunda fıkıh ilmini bilen, güzel Kuran okuyana; fıkıh ilmini en iyi bilen Kuran'ı en güzel okuyana tercih edilir.⁸⁸

2. *تحملُ أخفُ المفسدتين دفعا لأعظهما*

“İki mefsedetten küçüğüne katlanarak büyüğü defedilir.” Aynı anda namus, can, mal ve bedeninin bir uzvuna saldırı söz konusu olduğunda hepsinin birden korunması mümkün olursa hepsi korunur. Bu mümkün olmazsa; cana yönelik saldırının defi uzva yönelik saldırının define, uzva yönelik saldırının defi namusa yönelik saldırının define, namusa yönelik saldırının defi mala yönelik saldırının define, daha fazla mala yönelik saldırının defi de daha az mala yönelik saldırının define tercih edilir. İnsana yönelik saldırının defi hayvana yönelik saldırının definden önceliklidir.⁸⁹

3. *دفع الضرر أولى من جلب النفع*⁹⁰

“Zararın izalesi, faydanın temininden evladır.” Maslahat ve mefsedetler bir arada bulunduğu anda, aynı anda maslahatların elde edilmesi ve mefsedetlerin izalesi mümkün olursa her ikisini de yapmak gerekir. Nitekim Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: “Gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının.”⁹¹ Şayet ikisini aynı anda yapmak mümkün olmaz ve mefsedet maslahattan daha büyükse maslahatı kaybetme pahasına olsa bile mefsedet izale edilir. Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur; “Sana içki ve kumarı sorarlar, de ki, onlarda hem büyük günah hem de insanlar için bazı yararlar vardır. Ama günahları yararlarından daha büyüktür.”⁹² Allah (c.c.) içki ve kumarı mefsedetleri yararlarından daha büyük olduğu için haram kıldı. Ticaretinin yapılmasıyla kâr elde edilmesi ve benzeri şeyler içkinin, kazananın kaybedenden aldığı şeyler de kumarın yararına misal olarak verilebilir. İçkinin mefsedetleri ise; akli gidermesi, insanlar arasına düşmanlık, kin ve nefret sokması, Allah'ı zikir ve namazdan alıkoymasındır. Kumarın mefsedetleri de insanlar arasına düşmanlık, kin ve nefret sokması, Allah'ı zikir ve namazdan alıkoymasındır. Bu mefsedetler, zikredilen yararlarla mukayese edilemeyecek kadar büyüktür.⁹³

⁸⁸ İzzüddin b. Abdüsselâm, *el-Kavâidü'l-Kübra*, I, 107.

⁸⁹ İzzüddin b. Abdüsselâm, *el-Kavâidü'l-Kübra*, I, 104.

⁹⁰ İzzüddin b. Abdüsselâm, *el-Kavâidü'l-Kübra*, I, 113.

⁹¹ et-Teğâbun, 64/16.

⁹² el-Bakara, 2/106.

⁹³ İzzüddin b. Abdüsselâm, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 136.

4. لَا يَسْقُطُ الْمَقْدُورُ عَلَيْهِ بِالْمَعْجُوزِ عَنْهُ

“Bir amelin güç yetirilemeyen kısmından ötürü, güç yetirilebilen kısmıyla ilgili sorumluluk düşmez.” Örneğin namazın güç yetirilemeyen rükünlerinden ötürü güç yetirilebilen rükünleri ile ilgili sorumluluk düşmez. Bu kaide Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şu sözünden elde edilmiştir: “size bir şeyi emrettiğim zaman, onu güç yetirebildiğiniz ölçüde yerine getirin.”⁹⁴ Yani size herhangi bir şeyi emrettiğimde yapabildiğiniz, gücünüz yettiği kadarıyla emrettiğim şeyi yapın.⁹⁵

5. مَا أَحْلَلَ لَضَرُورَةٍ أَوْ حَاجَةٍ يُقَدَّرُ بِقَدْرِهَا وَيُرْأَى بِزَوَالِهَا

“Bir zaruret veya ihtiyaç sebebiyle helal kılınan şey, kendi miktarınca takdir edilir. Zaruret ve ihtiyacın ortadan kalkmasıyla helallik de ortadan kalkar.” Bilindiği gibi avret yerlerini örtmek vaciptir. Ancak zaruret ve ihtiyaç durumunda örtünmeyi terk etmek caizdir. Eşlerin birbirine bakması, şahitlerin olayı görebilmek için bakmaları, doktorların tedavi amaçlı olarak bakmaları cevaz örnekleri olarak zikredilebilir. Sünnet etme ve zina edene had cezasını uygulamak için bakmak da caizdir. Ancak örneğin doktor hastalığı teşhis ettikten sonra bakmaya devam etmesi helal olmaz.⁹⁶

6. لِلْوَسَائِلِ أَحْكَامُ الْمَقَاصِدِ. فَالْوَسِيلَةُ إِلَى أَفْضَلِ الْمَقَاصِدِ هِيَ أَفْضَلُ الْوَسَائِلِ. وَالْوَسِيلَةُ إِلَى أَرْذَلِ الْمَقَاصِدِ هِيَ أَرْذَلُ الْوَسَائِلِ

“Vesileler hüküm açısından gayelerine tabidir. En üstün gayeye götüren vesile en üstün olduğu gibi, en kötü sonuca götüren vesile de, kötülüklerle vesile olan şeylerin en kötüsüdür.” Örneğin yabancı bir kadına bakmak, onunla baş başa kalmak, ona sarılmak ve onu öpmek, zinaya vesile olduğu için haramdır. Vesilelerin dereceleri maslahat ve mefsetedlere götürme ihtimallerine göre farklılık arz eder.⁹⁷

7. مَنْ أَطْلَقَ لَفْظًا لَا يَعْرِفُ مَعْنَاهُ لَمْ يُؤْخَذْ بِمُقْتَضَاهُ

“Her kim anlamını bilmediği bir söz söylese, bu sözün gereği ile sorumlu tutulmaz.” Örneğin Arap olmayan bir kişi, Arap dilinde bulunan inkâr, iman, boşama, azat etme, satım, alım, sulh, ibra vb. konularla ilgili konulmuş bir lafız kullansa bunların gerekleri ile yükümlü tutulmaz. Bir Arap yabancı bir dilde bu konularla ilgili olarak konulmuş anlamını bilmediği bir söz söylediğinde de bunlardan sorumlu tutulmaz. Bir Arap, kendi dilin-

⁹⁴ Buhâri, “İtisam”, 13/251.

⁹⁵ İzzüddin b. Abdüsselâm, *el-Kavâidü'l-Kübra*, I, 327.

⁹⁶ İzzüddin b. Abdüsselâm, *el-Kavâidü'l-Kübra*, II, s. 287.

⁹⁷ İzzüddin b. Abdüsselâm, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 165, 173, 174, 176.

de bulunan bu tür sözcüklerden birini anlamını bilerek kullansa sözcüğün hükmü geçerli olur, anlamını bilmeksizin kullanırsa geçerli olmaz.⁹⁸

SONUÇ

İslam hukukunda önemli bir yeri haiz olan küllî kaideler bir anda vazedilmiş değildir. Onların tarihi Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ve sahabe asrına kadar uzanmaktadır. Tabiin ve müçtehit imamlar döneminde biraz daha tebarüz eden küllî kaideler hicrî IV. yılın başlarında tedvin edilmeye başlanmıştır. Hicrî VII. asırda İzzüddin b. Abdüsseleâm ve öğrencisi Karâfi'nin de katkıları ile olgunlaşmaya başlayan bu kaideler IX. ve X. asırdan altın çağını yaşayarak zirveye ulaşmıştır.

İslam hukukunun meyvesi ve semeresi mesabesindeki küllî fikhî kaideler ilmi değerlerini, dayandıkları Kitap ve Sünnet gibi kaynaklardan elde ederler. Bundan dolayıdır ki birçok âlim bunları birer müstakil delil olarak kabul etmektedir. Küllî kaideler, fikhî meseleleri ihata ve tanzim etme, ilmi meleke kazanma, öğrenme ve öğretmede büyük bir rol oynamıştır. Küllî kaideler, araştırmacı ve müftülere cüzi hükümleri araştırma ve bulmada, o hükümleri bir başlık altında cemetmede, benzeşen hükümlerde tenakuzdan kurtulmada büyük kolaylık sağlamaktadır.

Başlangıçta Kerhî ve Debbûsî gibi Hanefî bilginleri tarafından tedvin edilen küllî kaideler diğer mezhep bilginlerinin de katkısıyla olgunlaşmış ve gelişmiştir. Fakihler, değerini dayandıkları ve elde edildikleri delillerden alan küllî kaidelere ilgi göstermiş ve bunlarla ilgili birçok eser kaleme almışlardır. Bu eserler tek düze olmayıp kimisi fikh bablarına göre kimisi de alfabetik sıraya göre yazılmış eserlerdir.

İzzüddin b. Abdüsseleâm, kavaid ilminde önemli bir yere sahiptir. O, kavaid ilminin olgunlaşma döneminde ve Şafî mezhebinde küllî kaidelerle ilgili eser yazarların başında gelerek tarihteki yerini almıştır. O, ustalıkla fikhî meseleleri kaidelerle temellendirerek çözmüş ve böylece bir çığır açarak kendinden sonrakilere öncülük etmiştir. Onunla tekrar hayat bulan ve başta öğrencisi Karâfi olmak üzere kendisinden istifade eden bilginlerle gelişen bu ilim IX. ve X. Asırda telif edilen eserlerle adeta altın çağını yaşamıştır. Onun bu alanda yazmış olduğu “Kavâ'idü'l-Ahkâm Fî Mesâlihi'l-Enâm” adlı eseri hiçbir araştırmacının kendisinden müstağni kalamayacağı bir kitap olarak kabul edilmektedir.

⁹⁸ İzzüddin b. Abdüsseleâm, *el-Kavaidü'l-Kübra*, II, s. 218.

KAYNAKÇA

- Baktır, Mustafa, “Kaide”, *DİA* TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, ss. 205-210.
- Baktır, Mustafa, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, Erzurum, 1988
- Belgesay, Mustafa Reşid, *Kuran Hükümleri ve Modern Hukuk*, İstanbul, 1963.
- Belgesay, Mustafa Reşid, *Mecelle'nin Külli Kaideleri ve Yeni Hukuk*, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1946, Cilt: XII, sayı 2, 3.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad, 1419/1998.
- Debbûsî, Ebu Zeyd Ubeydullah Ömer b. İsa, *Te'sîsü'n-Nazar*, Daru İbn Zeydûn, Kahire, t.y.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “Sedd-i Zerâi’”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2009, XXXVI, s. 277-282.
- Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim (v. 182 h.), *Kitabu'l-Harac*, (thk. Taha Abdurrauf Sad, Sad Hasan Muhammed), el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turas, Kahire, s. 78.
- el-Beyâtî, Abdulgafur Muhammed, *el-Kavâidu'l-Fıkhiyye Fi'l-Kadâ*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2015.
- el-Cürcânî, Ali b. Muhammed, *et-Tarifât*, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h.
- el-Cürcânî, Ali b. Muhammed, *et-Tarifât*, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h.
- el-Ensârî, Muhammed, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye Min Hilâli Kitabi Kavâidü'l-Ahkâm Fî Mesâlihü'l-Enâm*, Daru's-Selâm, Kahire, 2012.
- el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbahu'l-Münîr Fî Ğaribiş- Şerhi'l-Kebir*, I-II, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1977.
- es-Sabunî, Abdurrahman, *el-Medhal Li Dirâseti't-Teşrii'l-İslâmî*, Dımaşk, 1974.
- ez-Zerka, Ahmed, *Şerhu'l-Kavâidü'l-Fıkhiyye*, Daru'l-Kalem, Dımaşk, 2007.
- ez-Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Fıkhu'l-İslâmî Fî Sevbihî'l-Cedid*, Dımaşk, 1968.
- Hâcî Halîfe, Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zunûn*, I-II, Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1941.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed, *Gamzu Uyûni'l-Basâir*, İstanbul, 1290.

- İbn Manzûr Ebûl-Fazl Cemâlüddîn (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Daru Sadır, Beyrut, h.1414.
- İbn Nüceym, Zeynü'l-Abidîn, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Daru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, 1980.
- İzzüddîn b. Abdüsselâm, Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebu'l Kasım b. Hasan b. Muhammed b. Mühezzeb *Şeceretü'l-Me'arif Şeceretü'l-Ma'arifi ve'l-Ahvâl ve Sâlihu'l-Akvâli ve'l-A'mâl*, (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ), Darü'l-Fikr, Dımaşk, 1998.
- İzzüddîn b. Abdüsselâm, Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebu'l Kasım b. Hasan b. Muhammed b. Mühezzeb, *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*, (*el-Kavâidü'l-Kübrâ*), (thk. Nezir Kemal Hammad-Osman Cuma), I-II, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1421/2000.
- Karafî, Ebû'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. İdris, *Envârü'l-Burûk Fî Envâi'l-Furûk*, I-IV, y.y, tsz.
- Karâfî, Şihâbüddîn Ahmed b. İdris, *el-İhkâm Fî Temyizi'l-Fetâvâ Ani'l-Ahkâm*, (thk. Abdülfettah Ebû'l-Gudde), Halep, 1976.
- Malik b. Enes (v. 179 h.), *el-Muvatta*, (thk. Muhammed Mustafa el-Azamî), Müessesetü Zayd, Ebû Zaby, 2004.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, (206-261 h.) *el-Cami'us-Sahîh*, Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad, 1998.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref, *el-Usûl ve'd-Davâbit*, (thk. Muhammed Hasan Hito), Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1406 h.
- Subkî, Ebû Nasr Tâcuddîn, Abdülvehhab b. Ali, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Daru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
- Suyutî, Celaleddin Abdurrahman b. Muhammed b. Osman, *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*, Mektebetü Mustafa el-Bâz, Riyad, 1997.
- Şatıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât Fî Usûli's-Şeri'a*, Daru'l-Kutübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-ulûm*, (thk. Ali Dahruc), Mektebetü Lübnan Naşirun, Beyrut, 1996.